

Arkeologi vid Hagby kyrka

Medeltida murar och en återfunnen runsten

Arkeologisk schaktningsövervakning, arkeologisk undersökning och omhändertagande av fornlämning

Hagby kyrka
Hagby socken
Uppsala kommun
Uppland

Emelie Sunding

UPPLANDSMUSEET

Arkeologi vid Hagby kyrka

Medeltida murar och en återfunnen runsten

Arkeologisk schaktningsövervakning, arkeologisk undersökning och omhändertagande av fornlämning

Hagby kyrka
Hagby socken
Uppsala kommun
Uppland

Emelie Sunding

Omslagsbild: Detaljbild på fågelfiguren på runstenen U 874. Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Upplandsmuseets rapporter 2017:09
ISSN 1654-8280

Fotograf och bearbetning av foton där inget annat anges: Emelie Sunding
Planframställning där inget annat anges: Emelie Sunding
Granskning: Anna Ölund

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet, dnr I2014/00634

© Upplandsmuseet, 2017

Upplandsmuseet, Drottninggatan 7, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Sammanfattning	6
Inledning	7
Bakgrund	8
Syfte, metod och genomförande	11
Undersökningresultat	12
Arkeologisk undersökning och omhändertagande av runsten	18
Fynd	25
Upptagande och omhändertagande av runsten	26
Sammanfattande diskussion	30
Runsten U 874	30
Hagby kyrkas byggnadshistoria	33
Slutord	35
Administrativa uppgifter	36
Referenser	37
Bilagor	39
Bilaga 1 - Uppställning av runsten U 874 och arkeologisk schaktiningsövervakning	39

Sammanfattning

Efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län har Upplandsmuseet, avdelning Arkeologi, utfört en arkeologisk schaktningsövervakning vid Hagby kyrka i Uppsala kommun i Uppland. Arbetet utfördes i oktober 2016 och omfattade övervakning av markarbeten i samband anläggande av ringledare för åskskydd. Vid arbetet påträffades äldre lämningar i schaktet på kyrkobyggnadens södra sida. Dessa inkluderar dels raseringsmaterial från den medeltida kyrkans murar samt murrester efter det medeltida vapenhuset. Vid arbetet påträffades dessutom en runsten vilken har legat som tröskelsten i det medeltida vapenhusets ingång. Runstenen är den sedan tidigare försvunna U 874. När runstenen hade konstaterats vara intakt tog Länsstyrelsen i Uppsala län beslut om arkeologisk undersökning och omhändertagande av fornlämning. Marken runt runstenen undersöktes därefter av arkeologer från Upplandsmuseet där fler rester efter vapenhuset kunde dokumenteras. I raseringsmassorna från den medeltida kyrkan påträffades ett bemålat kalkputsfragment. Kalkmålningarna i den medeltida kyrkan kan med största sannolikhet knytas till Albertus Pictors verkstad.

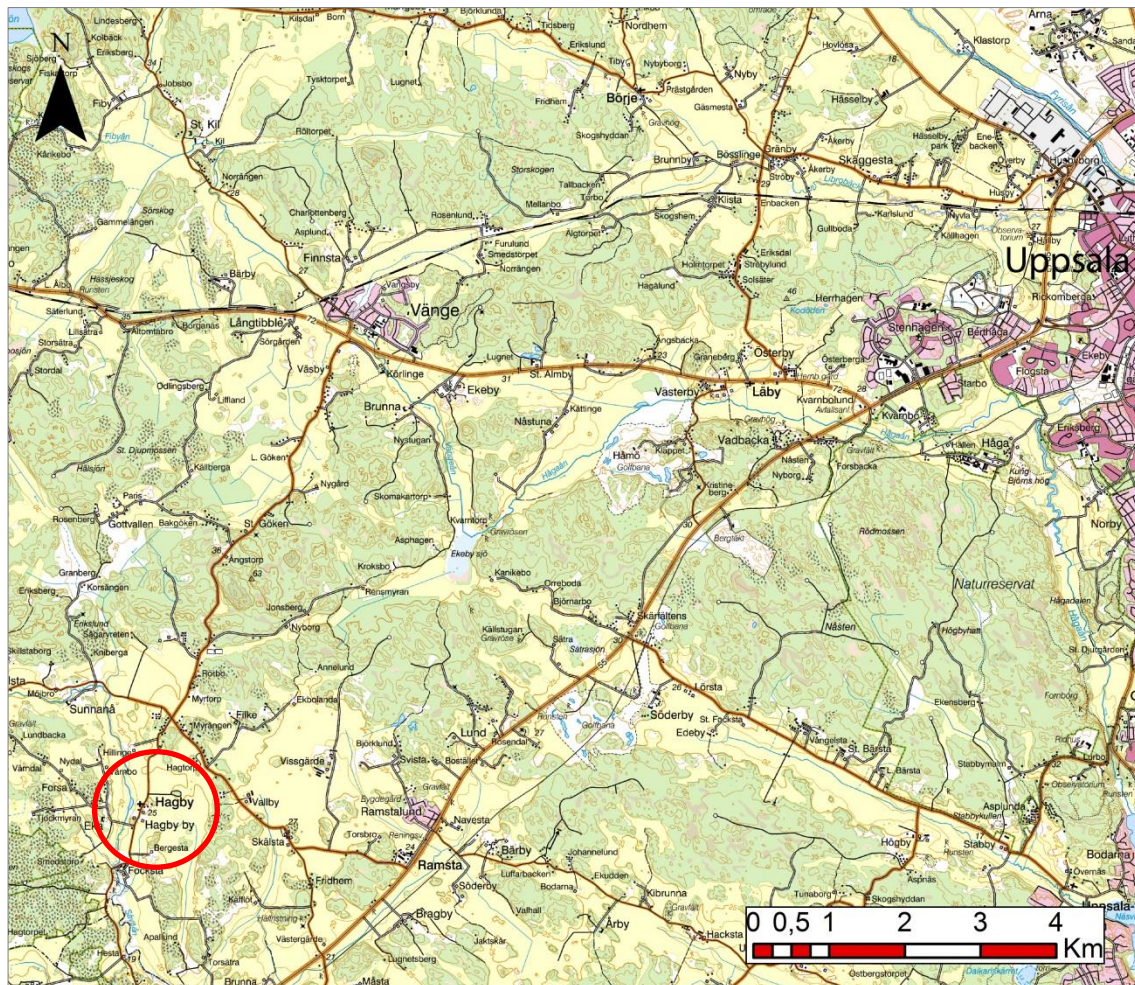
Runstenen lyftes sedan och rengjordes, detta arbete skedde under oktober 2016 och ansvarig var stenkonservator Paterik Stocklassa. I maj 2017 ställdes runstenen upp strax söder om kyrkans västtorn. Beslut om placeringen samt en arkeologisk schaktningsövervakning, togs av Länsstyrelsen i Uppsala län.

Samtliga påträffade lämningar tolkas härröra från den nuvarande kyrkans medeltida föregångare. Under 1935 genomfördes en renovering av den nuvarande kyrkobyggnaden. I samband med denna gjordes en undersökning och uppmätning av påträffade medeltida murar. Vid detta rapportarbete har även en genomgång av arkivmaterial för Hagby kyrka genomförts, vid vilken en renritning av originaluppmätningen från 1935 framkom. Tack vare denna har ett nytt tolkningsförslag kunnat göras av Hagby kyrkas byggnadshistoria.

Inledning

Upplandsmuseets avdelning Arkeologi utförde under oktober månad 2016 en arkeologisk schaktningsövervakning vid Hagby kyrka i Uppland (figur 1). Arbetet skedde efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län (dnr 431-3652-14, beslutsdatum 2014-06-09). Arbetet omfattade schaktning för nedläggning av ringledare vid komplettering av åskskydd för Hagby kyrka. Länsstyrelsen hade i beslutet bedömt att området runt kyrkan var att betrakta som fornlämning då Hagby medeltida kyrka stått på samma plats som den nuvarande kyrkobyggnaden. Vid schaktningen kunde äldre lämningar förväntas framkomma runt kyrkobyggnaden. Beställare av arbetet var Balingsta pastorat. Vid arbetet påträffades en runsten i schaktet. Länsstyrelsen fattade då beslut om undersökning och omhändertagande av fornlämning (dnr 431-6251-16, beslutsdatum 2016-10-13). För det arkeologiska arbetet svarade Emelie Sunding och Robin Lucas. Emelie Sunding har även författat denna rapport.

Figur 1. Översikt som visar Hagby kyrkas läge sydväst om Uppsala. Skala 1:100 000.

Bakgrund

Hagby kyrka ligger ca 2 mil sydväst om Uppsala i utkanten av Hagby by. Den nuvarande kyrkan uppfördes 1838-1840 på samma plats som sin medeltida föregångare. Kyrkan ritades av Axel Almfelt och är en god representant på en så kallad Karl Johan kyrka. Både exteriören och interiören präglas av en stram klassicism. I väst finns ett lanterninkrönt torn framför det rektangulära långhuset med sakristia mot östväggen (Blent 1997, Norberg 1969).

Det finns ett fåtal källor som ger en inblick i den medeltida kyrkans utseende och byggnadshistoria. Den avbildades av både Hadorph och Peringskiöld, båda vid 1600-talets slut (figur 2 och 3). Dessutom utfördes en undersökning 1935 i samband med en renovering inne i den nuvarande kyrkan vid vilken det framkom murar från dess medeltida föregångare. Den medeltida kyrkans byggnadshistoria är inte helt klarlagd. Uppmätningen som gjordes av Eva Bergman av de medeltida murarna finns bland annat publicerad i kyrkobeskrivningen för Hagby kyrka och Norberg tolkar dokumentationen som att kyrkan i Hagby sannolikt uppfördes omkring 1200, då med absid och att den senare byggdes om i flera omgångar samt att den under en period verkar ha varit tvåskeppig, där ett smalare sidoskepp i norr har markerats av pelarfundament (figur 5). De olika byggnadsskedena är dock inte daterade och Norberg har enbart knutit murarna till antingen den romanska kyrkan eller senare medeltida utbyggnader (Lovén 2001, Norberg 1969).

En renritning av Bergmans uppmätning finns i Upplandsmuseets arkiv. Denna innehåller mer information än den plan som finns i kyrkobeskrivningen (figur 4). Bland annat finns här flera gravkammare markerade samt ytterligare murar. Då ingen beskrivning eller några fotografier återfunnits från undersökningen 1935 får ett försök till tolkning av byggnadsskedena göras utifrån den nypåträffade ritningen (se s. 33).

På Hadorphs och Peringskiölds avbildningar är koret under 1600-talet bredare än långhuset på södra sidan, vilket stämmer överens med Bergmans uppmätning. På båda avbildningarna syns dessutom sakristian på norra sidan, dock framgår inte hur brett koret är i förhållande till den norra långsidan.

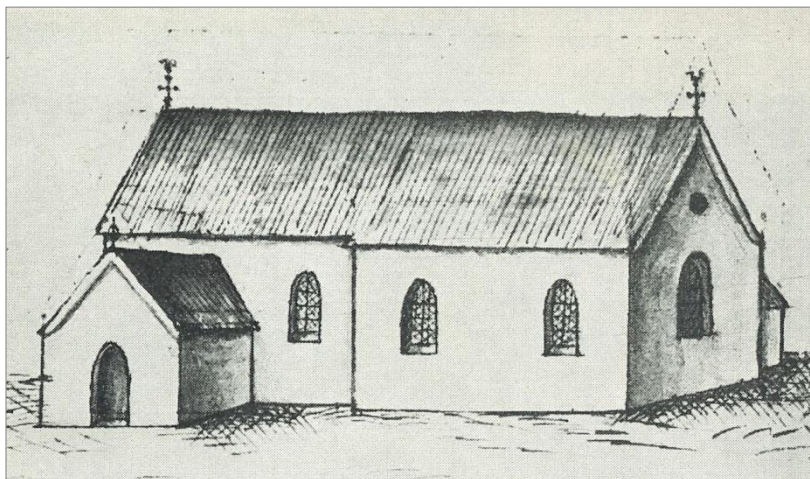
Under senmedeltiden slogs invändigt valv. Kyrkan fick under 1400-talets slut kalkmålningar som precis som i närliggande Ramsta bekostades av Nils Clausson vid Vik och vilka sannolikt utfördes av Albertus Pictors verkstad (Blent 1997).

Även kyrkans historia är intressant och skiljer sig från länets övriga kyrkor. År 1220 utfärdade påve Honorius III ett skyddsbrev för vad prosten och kapitlet vid S:ta Maria kyrka i Hagby ägde. Hur påvebrevet ska tolkas har varit omtvistat, bland annat har teorin lyfts fram att man planerade att flytta Uppsala domkyrka till Hagby (Norberg 1969). Denna teori har dock inte fått några anhängare. Den gängse uppfattningen har varit att Hagby hade ett kollegialkapitel vilket enligt praxis har letts av en prost eller dekan (Lovén 2001). Brevet tyder på att det till Hagby kyrka var knutet en grupp klerker, vilken hade en prost som ledare och som förvaltade gemensam egendom. Denna grupp skulle därmed ha utgjort ett kollegiatkapitel vilket i så fall är det enda kända i Sverige under medeltiden (Ferm & Johansson 1988).

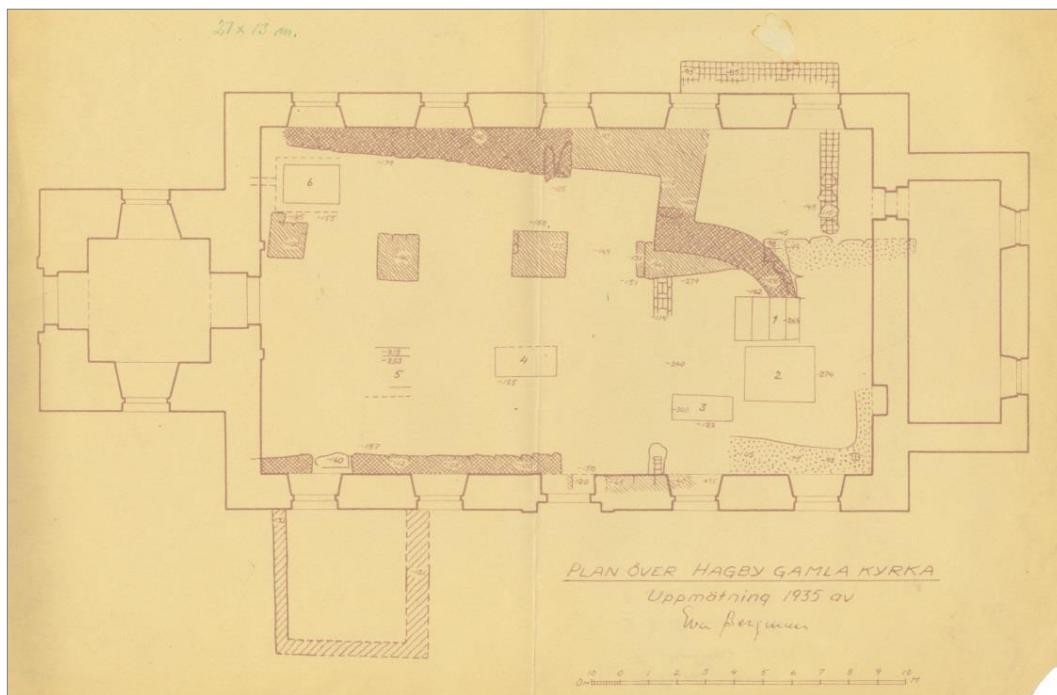
Lovén håller det som sannolikt att Hagby verkligen hade ett kollegialkapitel under 1220-talet samt att Hagbykapitlet liknade ett kloster. Hagbys kollegialkapitel finns endast belagt en gång. Möjligen kan det bero på att det avvecklades i samband med inrättandet av det sekulära domkapitlet i Uppsala 1247-48 (Lovén 2001).

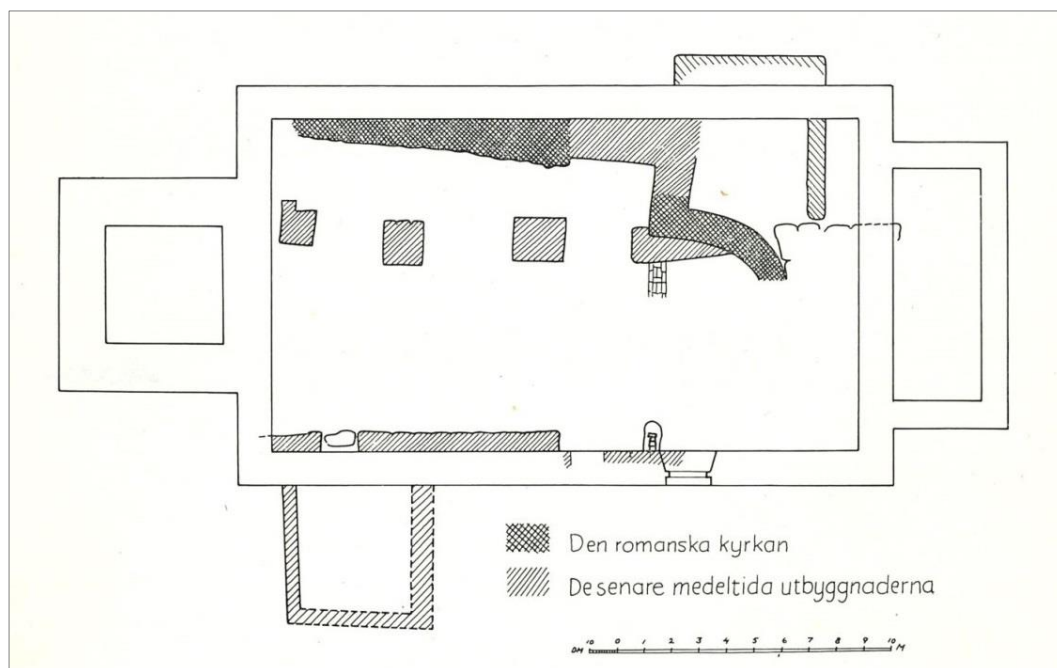
Figur 2. Hagby kyrka avbildad av Hadorph 1680. Släktvapnen som syns på bilden är från Ramsta kyrka. Vennberg 1917.

Figur 3. Hagby kyrka avbildad av Peringskiöld under 1600-talets senare del. Här syns, liksom på Hadorphs avbildning, att koret är bredare än långhuset på kyrkans södra sida. Bild från Norberg 1969.

Figur 4. Renritning av uppmätningen genomförd vid undersökningen 1935. Här syns flertalet äldre murar under dagens kyrka i Hagby. Vapenhuset har inte grävts fram vid detta tillfälle, dess läge har sannolikt endast skissats in utifrån den öppning i långhusets mur som påträffats i söder. Upplandsmuseets arkiv.

Figur 5. Eva Bergmans uppmätning som den publicerats i kyrkoberivningen (Norberg 1969). I jämförelse med figur 4 syns att mycket information här tagit bort.

Syfte, metod och genomförande

Åskskyddet vid Hagby kyrka behövde kompletteras genom nedläggande av ny ringledare samt jordplåtar runt kyrkobyggnaden. Balingsta pastorat sökte därför tillstånd för kompletteringen genom anläggande av ringledare på minst 0,3 m djup, runt kyrkan. Cecilia Wannfors var projektledare för arbetet. Arbetet utfördes av Öjdahl Entreprenad AB och Wikmans el.

Målsättningen med den arkeologiska schaktningsövervakningen var att dokumentera eventuella lämningar som skulle komma att beröras av arbetet.

Det arkeologiska arbetet omfattade övervakning av schaktsträckan runt om kyrkobyggnaden. Dokumentationen gjordes genom planritning, beskrivningar samt foton. Fältarbetet genomfördes 2016-10-03 – 2016-10-14. Markarbetet utfördes med en liten grävmaskin. Schaktbredden var 0,3-1,2 m och djupet 0,3-0,5 m.

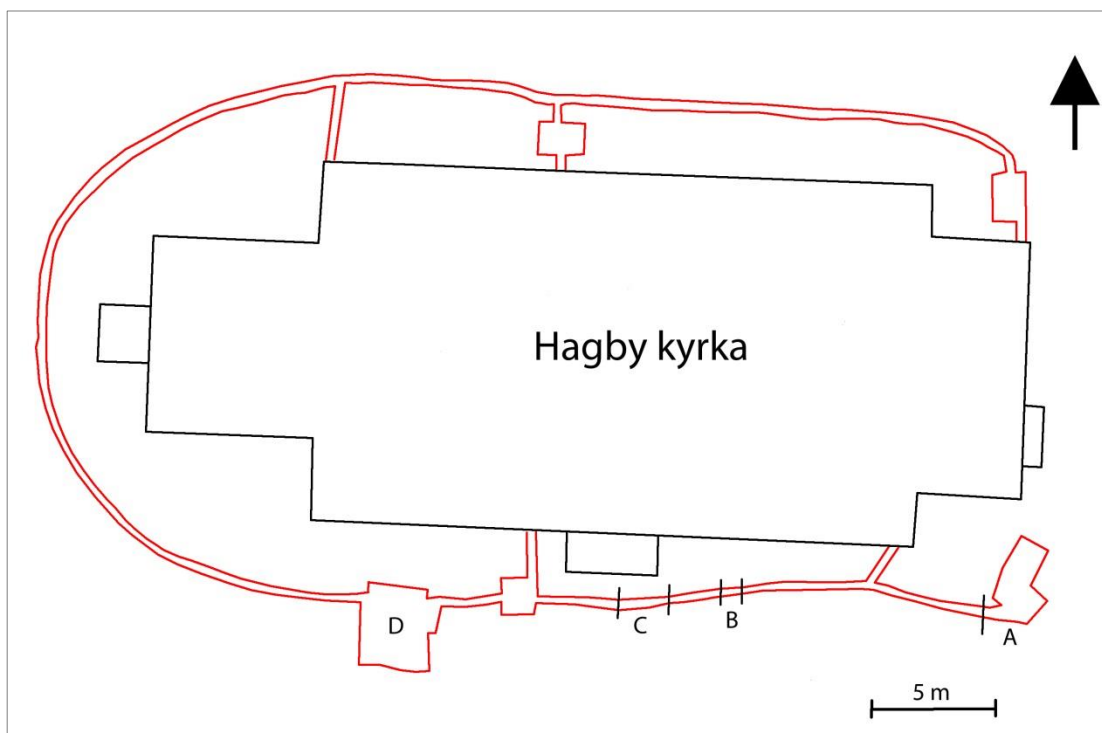

Figur 6. Hagby kyrka i oktober 2016. Foto mot SV.

Undersökningsresultat

Schaktning för åskledare påbörjades vid korgavelns sydöstra hörn och fortsatte vidare mot väster längs kyrkobyggnadens södra långsida. Huvuddelen av schaktet förlades i grusgången. Lagerföljden var den samma runt hela kyrkan med ett gruslager överst, ca 0,1 m tjockt. Under gruset fanns ett brunt sandlager med inslag av grus vilket fanns ned till schaktbotten på 0,3-0,5 m djup. I sandlagret fanns ställvis inslag av kalkbruksbitar och tegelkross. Då kyrkobyggnaden i öst står väldigt nära kyrkogårdsmuren var det inte möjligt att placera någon ringledare där.

I schaktet påträffades fyra partier med äldre lämningar (figur 4 A-D).

Figur 7. Plan över Hagby kyrka men schaktet markerat med rött. Längs fyra partier påträffades äldre lämningar, A-D. Skala 1:300.

A Stenar

Vid sakristians södra sida påträffades i schaktet flera stenar, 0,15-0,8 m stora. En av stenarna var synliga i mark, resterande fanns ca 0,2 m under mark. Det syntes inga rester av murbruk på eller invid stenarna. Möjligen utgör stenarna raseringsmaterial från den medeltida kyrkans murar.

Figur 7. Vid sakristians södra sida påträffades i schaktet ett antal stenar, A. Dessa kan möjligtvis härröra från den nu rivna medeltida kyrkans murar. Foto mot NÖ.

B Stenar

Längs långhusets södra sida påträffade i schaktet ett parti med huggna gråstenar, ca 0,08-0,4 m stora. Stenarna låg ca 0,25 m under mark. Det syntes inga rester av bruk på eller invid stenarna. Troligtvis utgör stenarna raseringsmaterial från den medeltida kyrkan.

Figur 8. Längs långhusets södra sida påträffades ett parti med huggna gråstenar, B. Dessa låg ca 0,25 m under mark och utgör troligtvis raseringsmaterial från den medeltida kyrkan. Foto mot V.

C Rasering

Direkt söder om kyrkans södra ingång fanns i schaktet en koncentration av gråsten, ca 0,2-0,3 m stora. Dessa låg ca 0,3 m under mark. Mellan stenarna syntes vissa håligheter. I schaktkanten fanns intill stenarna tegelkross och kalkbruk. Sannolikt utgör stenarna raseringsmaterial från den medeltida kyrkans murar.

Figur 9. Söder om kyrkans södra ingång påträffades i schaktet en koncentration av gråsten, C. Denna tolkas som raseringsmaterial från den medeltida kyrkans murar. Foto mot V.

Figur 10. Invid stenarna C fanns i schaktkanten tegelkross och kalkbruk. Foto mot Ö.

D Runsten och vapenhus

Längs den västra delen av långhusets sydsida påträffades i schaktet lämningar från den medeltida kyrkans vapenhus. Här påträffades murrester i form av kalkbruk och gråsten. I schaktet påträffades även en runsten.

Längs denna sträcka skulle endast ringledare placeras och schaktet grävdes därför ca 0,3 m brett. I schaktet syntes först delar av en flat sten som vid framrensning visade sig vara ristad. Då det kunde konstateras att det rörde sig om en sten med runristning beslutades att utöka schaktet för att undersöka runstenen. Schaktet utökades åt söder, ut i gräsytan, ca 1,1 m. De översta ca 0,2 m med grästorp och matjord grävdes bort med maskin, därefter grävdes de ovanliggande lagren delvis för hand och delvis med maskin. De sista 0,1 m grävdes helt för hand.

Figur 11. I schaktet längs långhusets södra sida påträffades rester efter den medeltida kyrkans vapenhus. I vapenhusets ingång har en runsten legat vilken återfanns i schaktet. Innan schaktet utökades mot söder syntes ca 1,1 m av stenen. Foto mot V.

Runstenen och de översta skiften av vapenhusets grundmur låg ca 0,4 m under markytan. Längs den sträcka där dessa lämningar fanns skiljde sig lagerföljden från övriga delar av schaktet. Under gruslagret till gången och sandlagret, som här bara var 0,1 m tjockt, fanns ett lager bestående av kalkbruk och tegelkross (L1), ca 0,1 m tjockt. Detta tolkas som ett raseringslager. Under raseringslagret fanns ett kompakt, mörkbrunt lerlager (L2), ca 0,05 m tjockt, som låg direkt mot runstenen.

Figur 12. Detaljbild på den södra schaktkanten där lagerföljdes ovan runstenen syns. Foto mot Ö.

När schaktet hade utökats visade det sig att runstenen var i stort sett komplett. Stenen föreföll vara skadad längs den ena långsidan samt i överkant då delar av runslingan saknades här. Stenen var ca 1,8 m hög och 0,9-1,35 m bred och låg i öst-västlig riktning. På både den östra och västra sidan om stenen fanns delar av vapenhusets murar bevarade. Väster om runstenen fanns på denna nivå en gråsten, ca 0,4 m stor, med kalkbruksrester (figur 15). Detta var sannolikt rester av vapenhusets västra mur. Öster om runstenen fanns murrester i form av gråsten, tegelsterar och kalkbruk (figur 13 och 15). Murpartiet var ca 0,5 m brett och utgjorde troligtvis rester av vapenhusets södra mur (jmf figur 15 och 37). Runstenen var även delvis täckt av ett tunt skikt med kalkbruk med avtryck av tegelstenar som sannolikt ingått i ingångsmuren (figur 14, jmf figur 15 och 37).

Figur 13. Schaktet efter det utökats åt söder. Runstenen visade sig vara näst intill komplett och var delvis täckt av ett tunt kalkbruksskikt med avtryck av tegelstenar. På både den västra och östra sidan om stenen fanns rester av vapenhusets murar bevarade. Foto mot V.

Figur 14. Detaljbild på kalkbruket som låg direkt ovan runstenen. I kalkbruket fanns tydliga avtryck av tegelstenar. Till höger i bild syns även delar av de murar som fanns bevarade intill stenen.

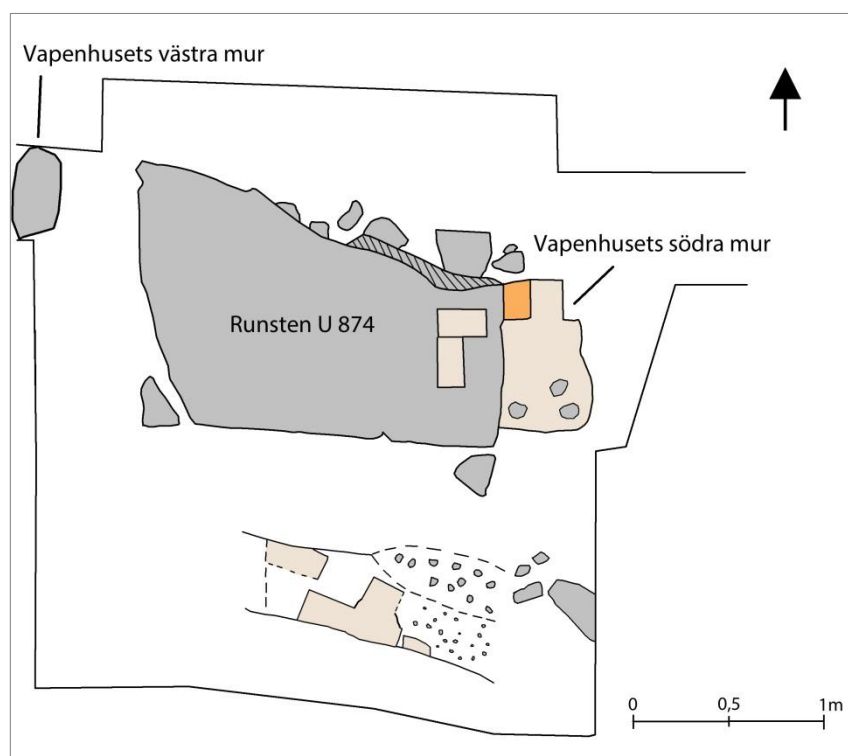
Arkeologisk undersökning och omhändertagande av runsten

Efter att runstenen frilagts tog länsstyrelsen ett beslut om arkeologisk undersökning och omhändertagande av nypåträffad runsten (fornlämning) (dnr 431-6251-16, beslutsdatum 2016-10-13). Då runstenen var framgrävd besökte Magnus Källström, Runverket Riksantikvarieämbetet, platsen för att studera stenen. Han kunde då bekräfta att den nyfunna runstenen var den sedan länge förvunna U 874.

Schaktet kring stenen behövde utökas ytterligare samt grävas djupare för att möjliggöra ett upptagande av stenen. Detta arbete gjordes helt för hand av arkeologer och en dokumentation av vapenhuset och grundläggningen gjordes. För lyftet av runstenen ansvarade stenkonservator Paterik Stocklassa 2016-10-12.

Den arkeologiska undersökningen

Schaktet vid runstenen utökades ytterligare ca 1,5 m i söder och 0,5 m i norr. På norra sidan var lagerföljden den samma som ovan stenen. På södra sidan återfanns inte det kompakta lerlagret, här fanns istället ett gråbrunt siltlager (L3) under raseringslagret (L1). I raseringslagret påträffades ett bemalat kalkputsfragment med röd schablonmålning (se *Fynd*). Vid ca 0,4 m djup framkom på båda sidor ett flertal stenar intill och delvis under runstenen, ca 0,15-0,3 m stora (figur 15). Dessa tolkas som en del av ett fundament till runstenen. I den södra delen av schaktet framkom mot botten av raseringslagret även en kompakt koncentration av kalkbruk och småsten (figur). Denna var avgrävd av en elledning som placerats intill runstenen. Koncentrationen av kalkbruk och småsten har tolkats som en del av raseringslagret.

Figur 15. Plan över det utökade schaktet vid runstenen då det grävts ned till samma nivå som runstens ovansida. Runt och under runstenen fanns flera stenar som fungerat som stöd/fundament. Öster om runstenen fanns delar av vapenhusets mur kvar. I den södra delen av schaktet fanns mot botten av raseringslagret en koncentration av kalkbruk och småsten. Skala 1:40.

Figur 16. Schaktet runt runstenen utökades åt norr och söder för att möjliggöra ett lyft av stenen. Foto mot Ö.

Figur 17. Söder om runstenen påträffades mot botten av raseringslagret en koncentration av kalkbruk och småsten. Då det syntes en tydlig avgränsning mot norr behandlades den först som en eventuell konstruktion. Det visade sig dock att en elledning grävts ner intill runstenen och att raseringslagret skurits av denna nedgrävning. Foto mot SSÖ. Robin Lucas, Upplandsmuseet.

Figur 18. Intill och under runstenen fanns flera stenar som tolkas höra till ett fundament till runstenen. Foto mot S. Robin Lucas, Upplandsmuseet.

Figur 19. Detaljbild på de stenar som legat som ett fundament för runstenen. Foto mot S. Robin Lucas, Upplandsmuseet.

Runt runstenen behövde marken sänkas ytterligare ned till strax under stenen för att möjliggöra ett lyft. I den norra delen av schaktet grävdes ned till ca 0,55 m djup under marknivå då stenen där var ca 0,15 m tjock. Det syntes dock tydligt att stenens baksida var välvd och blev tjockare mot mitten.

I den södra delen av schaktet grävdes till ca 1 m djup då stenen där var ca 0,5 m tjock. Det fanns fortsatt fundamentstenar in under runstenen. Längst i söder påträffades i schaktet ytterligare en stor tillhuggen sten. Denna låg under det brungrå siltlager (L3) som fanns i nivå med runstenen, under raseringslagret (L1). Det fanns inga ristningar på stenens ovansida och då den fortsatte utanför schaktet lämnades den kvar på plats. Stenen tolkas ha hört till vapenhuset även den och har sannolikt använts som trappsten vilken tippat något åt söder. Siltlagret som låg över trappstenen var ca 0,4 m tjockt. Då en modern störning i form av en elledning skurit lagren mellan runstenen och lämningarna i södra delen av schaktet gick det inte att säkert fastställa deras stratigrafiska relationer. Dock låg både lerlagret (L2) och siltlagret (L3) direkt under raseringslagret (L1).

Inför lyftet togs de flesta av fundamentstenarna bort. Dessa visade sig vara sammanfogade med kalkbruk vilket var mycket hårt och kompakt.

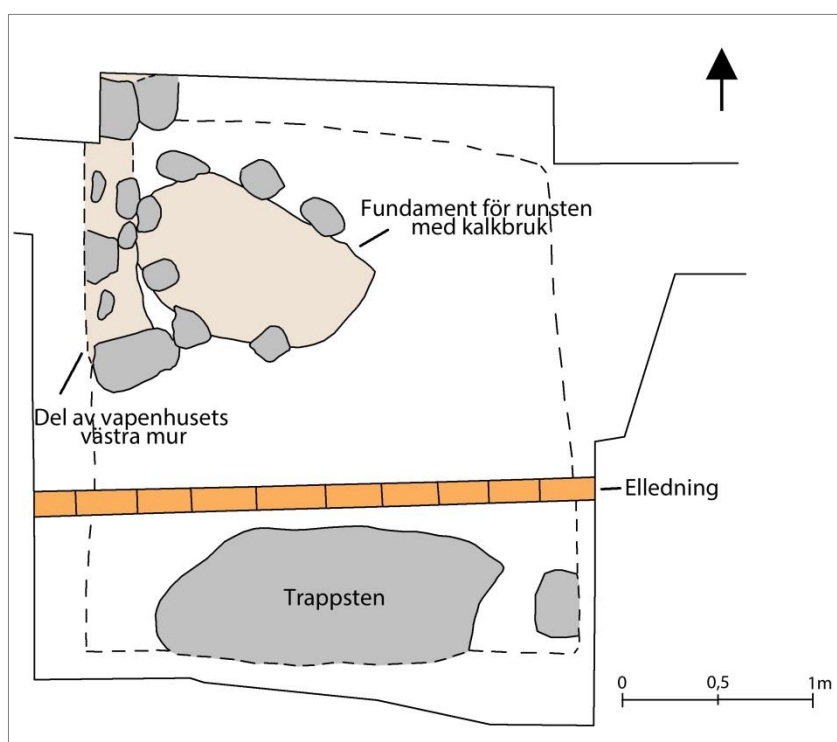
Efter att runstenen hade lyfts upp handrensades schaktbotten och dokumenterades. Direkt under runstenen fanns en kompakt kalkstenskaka som tydligt hade avtryck från runstenens baksida. I kanterna av kalkbruket fanns ytterligare fundamentstenar. Det var tydligt att man grundlagt ordentligt för runstenen. I schaktets västra kant påträffades resterna av en grundmur som låg i nord-sydlig riktning. Denna bestod av gråstenar sammanfogade med kalkbruk. Då schaktet inte behövde grävas djupare lämnades dessa lämningar kvar och täcktes med markduk. Därefter fylldes schaktet igen.

Figur 20. I schaktet söder om runstenen påträffades ytterligare en stor flathuggen sten. Denna tolkas även den ha ingått i vapenhuset och har troligtvis legat som trappsten. Mellan dessa fanns en elledning täckt av tegelstenar. Foto mot Ö.

Figur 21. Detaljbild som visar fundamentstenarna på runstenens södra sida samt den elledning som grävts ned längs med stenen.

Figur 22. Schaktet efter upptagandet av runstenen. Under runstenen fanns ett kompakt kalkstenlager som tillsammans med de många stenarna utgjort ett fundament. Kalkbruket hade tydligt avtryck efter runstenens baksida. I schaktets västra kant påträffades resterna av en grundmur bestående av gråsten och kalkbruk. I schaktets södra del fanns ytterligare en stor, flathuggen sten. Denna har sannolik använts som trappsten till vapenhuset. Skala 1:40.

Figur 23. Emelie Sunding dokumenterar trappstenen i schaktet efter upptagandet av runstenen. Runstensens fundament ses till höger i bild. Foto mot V. Robin Lucas, Upplandsmuseet.

Figur 24. Schaktet efter det att runstenen tagits upp. Under runstenen fanns en kompakt kalkbrukskaka med gråstenar i kanten. Dessa har varit del av ett fundament till runstenen och kalkbruket hade tydligt avtryck av stenen. Foto mot V.

Figur 25. Schaktet efter det att runstenen tagits upp. Under runstenen fanns en kompakt kalkbrukskaka med gråstenar i kanten. Dessa har varit del av ett fundament till runstenen och kalkbruket hade tydligt avtryck av stenen. Foto mot V.

Figur 26. Detaljbild på fundamentet till runstenen som bestod av en kompakt kalkbrukskaka och gråsten. Foto mot V.

Fynd

I samband med den arkeologiska undersökningen tillvaratogs ett fynd. I raseringslagret L1 påträffades ett bemålat kalkputsfragment med röd schablonmålning. Putsfragmentet härrör från den medeltida kyrkan vilken under 1400-talets slut fick kalkmålningar som precis som i närliggande Ramsta bekostades av Nils Clausson vid Vik och vilka sannolikt utfördes av Albertus Pictors verkstad.

Fnr	Material	Sakord	Undertyp	Vikt g.	Ant. Frag.	Beskrivning
1	Kalkputs	Putsfragment	Bemålade putsfragment	7,5	1	Bemålade kalkputsfragment med schablonmotiv i rött. Målningen kan sannolikt knytas till Albertus Pictors verkstad. Sent 1400-tal.

Figur 27. Fyndtabell.

Figur 28. I raseringslagret L1 påträffades ett bemålad kalkputsfragment, F1, med röd schablonmålning.

Upptagande och omhändertagande av runsten

Beslutet från länsstyrelsen om arkeologisk undersökning och omhändertagande av fornlämning innefattade ett upptagande av runstenen (431-6251-16, 2016-10-13). Länsstyrelsen gjorde bedömningen att runstenen är av stort allmänintresse och har ett avsevärt kulturhistoriskt värde samt att stenen kommer bättre till sin rätt om den tas upp och tillgängliggörs för både forskning och allmänhet. Enligt beslutet genomfördes upptagningen och omhändertagandet tillsammans med en stenkonservator med väldokumenterad erfarenhet av liknande arbete. För detta anlätades Paterik Stocklassa, Stuck och Sten Stocklassa AB.

Upptagandet av runstenen skedde den 12 oktober 2016. Arbetet utfördes av Paterik Stocklassa med assistent. Lyftet gjordes med hjälp av en ställning med lyftanordning. Runstenen vinschades sedan försiktigt för hand upp stegvis. Allt eftersom stenen lyftes stabiliserades den underifrån av lastpallar, plankor och sten. Då den höjts till markhöjd kunde den lyftas på en lastpall med en hjullastare utrustad med gafflar. Därefter flyttades den omsorgsfullt till en förrådsbyggnad tillhörande Hagby kyrka där den sedan förvarades under vintern. Innan den placerades i förrådet spolade stenkonservator Paterik Stocklassa försiktigt av den med vatten.

Figur 29. Pågående montering av ställning och vinschanordning. Foto mot Ö.

Figur 30. Runstenen lyftes stegvis med hjälp av en vinschanordning där spännband fästes runt den. Foto mot V.

Figur 31. Runstenen hissades upp för hand av Paterik Stocklassa. Foto mot N.

Figur 32. Runstenen hissades stegvis upp och stöttades upp av lastpallar och plankor. Foto mot NV.

Figur 33. När runstenen hissats upp till strax över marknivån var det manuella lyftet färdigt. Den placerades på en lastpall för att kunna flyttas med en hjullastare. Foto mot SV.

Figur 34. Runstenen flyttades sedan med hjälp av en hjullastare försedd med gafflar. Foto mot NV.

Figur 35. Innan runstenen placerades inomhus för vinterförvaring spolades den av med vatten. Foto mot NV.

Sammanfattande diskussion

Runsten U 874

Den nyfunna runstenen är den försvunna U 874 som legat som tröskelsten i den medeltida kyrkans vapenhus. Runstenen är ristad i mitten av 1000-talet av runristaren Fot, en av Upplands skickligaste och mest produktiva. Stilistiskt är U 874 mycket lik Fots övriga verk, exempelvis den signerade runstenen U 167 som finns vid Östra Ryds kyrka. Drygt 80 av Upplands ca 1300 runinskrifter kan sannolikt knytas till Fot (Källström 2016). Stenens runslinga bär inskriptionen:

× iarl × auk × ti...e...- × stain × at × [k]airfast × fapur + sin ×

Iarl ok ... stain at Gairfast, fadur sin

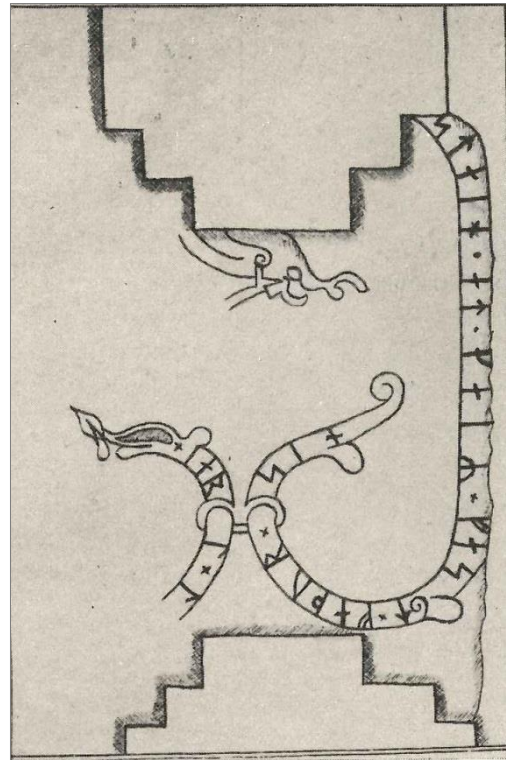
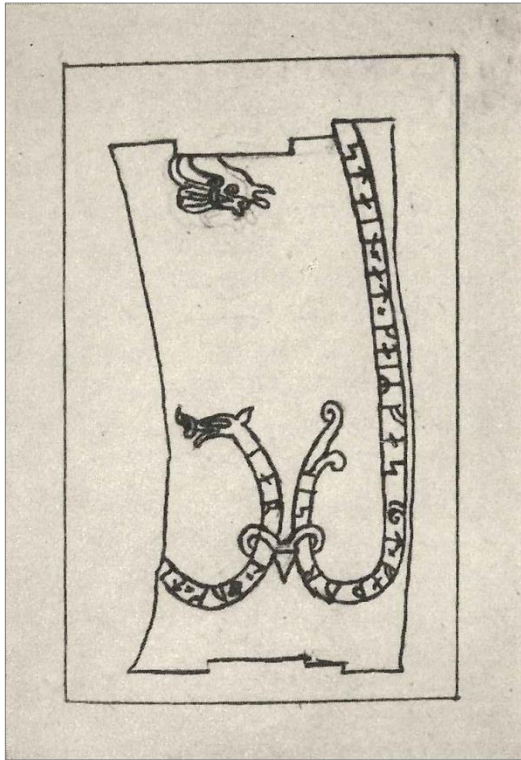
Jarl och ... stenen efter Gerfast, sin fader (Källström 2016).

Runslingan börjar och avslutas med ett djurhuvud och svans och på runstenens övre del finns en fågelristning. Runstenen är skadad på dess vänstra sida samt i överkanten. Här saknas delar av runslingan. Enligt Magnus Källström, Runverket Riksantikvarieämbetet, ryms sannolikt ytterligare två namn efter *Jarl*. Uppe i stenens vänstra hörn har Källström lyckats urskilja fragment av ytterligare två runor

Stenen finns omtalad och avbildad i slutet av 1600-talet av Rhezelius och Hadorph (figur 36-38). I *Rannsakingarna* går att läsa att ”*Vnder Kyrkodören Runsten 1*” (1669) och ”*Wapenhuus döbren innebanfer en sten uthi ingången*” (1672) (Stähle m.fl. 1960). Från avbildningarna går att se att runstenen delvis varit övertäckt, förmodligen av ingångens murar. Detta förklarar de rester av kalkbruk med avtryck av tegelstenar som påträffades ovan runstenen. Dessa har täckt delar av ristningen, främst fågelfiguren men även de två skadade runor som nu kan urskiljas.

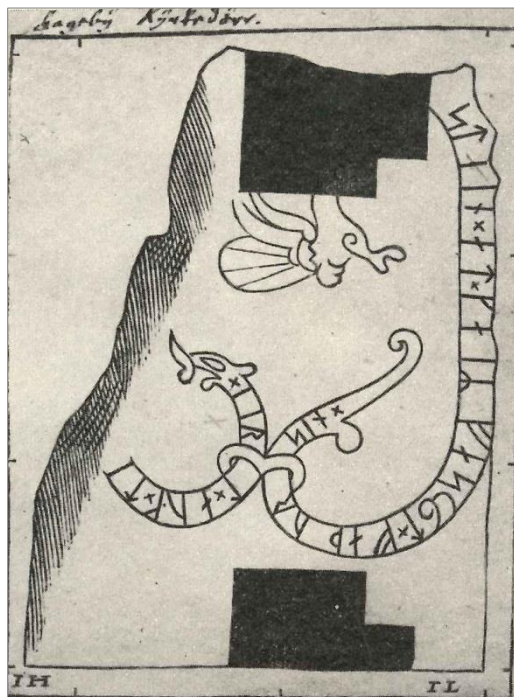
Under 1800-talet tycks stenen fallit i glömska då den gamla kyrkan revs till förmån för en ny. Den omnämns 1871 och det uppges då att den sten som legat i kyrkdörren troligen skulle ligga ”*i kvarndammvid Sunnanå qvarn, emedan kapten Fredenberg upplyste, att runsten skulle ligga derstädes. Detta är så mycket troligare, som qvarnen och kyrkan ligga hvarandra helt nära*” (Wessén och Jansson 1949).

Trots skadorna är runstenen U 874 mycket välbevarad och det verkar som om endast själva runslingar huggits bort på stenens vänstra sida. Ristningarna på stenen är fortfarande djupa och i gott skick. Möjligen har ristningsytan bearbetats med mejsel för att bli helt jämn. Den fågelfigur som pryder stenens övre del bär en liten krona eller kam och dess långa stjärtfjädrar tyder på att det är en påfågel som avbildats. Fot har använt sig av fågelfigurer på flera av sina verk, bland andra U 448 Harg, Odensala socken (figur 39) och U 257 vid Fresta kyrka. Fågeln har placerats på det sedvanliga korsets plats. Inom kristendomen användes påfågeln som symbol för återuppståndelsen och det har hittats vikingatida fibulor föreställande just påfåglar (figur 41). De senare är mycket lika de fågelfigurer som förekommer på Fots stenar (Källström 2016, Gräslund 2014).

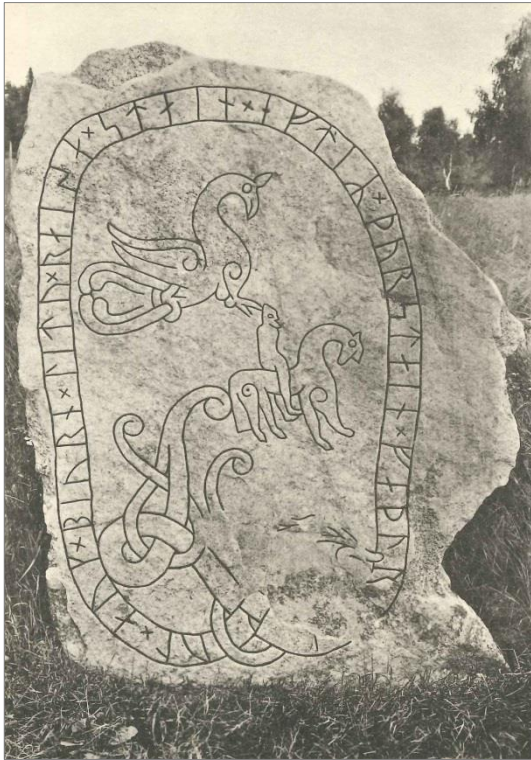

Figur 36 (t.v.). Runstenen U 874 avbildad i Hagby kyrka av Rhezelius under 1600-talet. Utsnitt från Wessén och Jansson 1949.

Figur 37 (t.h.). Rhezelius andra avbildning av U 874 då den låg som tröskelsten i Hagby kyrkas medeltida vapenhus. Utsnitt från Wessén och Jansson 1949.

Figur 38. Runstenen U 874 avbildad av Hadorph under 1600-talet. Som syns på alla tre avbildningar var stora delar av fågelfiguren övertäckt av ingångens murar. Utsnitt från Wessén och Jansson 1949.

Figur 39 (t.v.). Runstenen U 448 i Odensala socken är också ett av runsristaren Fots verk. Bild från Wessén & Jansson 1945.

Figur 40 (t.h.). Den nyfunna runstenen vid Hagby kyrka, U 874. Jämför de båda fågelfigurerna på U 448 och U 874. Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Figur 41. Vikingatida fågelfibula från Toftegård SÖ, Danmark. Bild från Gräslund 2014. Foto Kit Weiss, Nationalmuseet, Köpenhamn.

Hagby kyrkas byggnadshistoria

Hagby medeltida kyrkas byggnadshistoria finns tidigare tolkad i kyrkoberivningen (Norberg 1969). Tolkningen har här främst gjorts utefter de uppmätningar som gjordes 1935 i samband med en undersökning samt de avbildningar som finns från 1600-talet (figur 2-5). Som visat tidigare saknas dock vissa byggnadsdelar på den plan som Norberg publicerat i jämförelse med renritningen i Upplandsmuseets arkiv (figur 4). Den tolkning som gjorts daterar murarna till dels ”den romanska kyrkan” och dels ”de senare medeltida utbyggnaderna”.

Studerar man uppmätningarna från 1935 stämmer inte murarnas riktning och läge med den tolkning som Norberg framfört. Det ter sig mer troligt att det faktiskt funnits två äldre kyrkor på platsen. En medeltida absidkyrka och en långsmal salskyrka med rakt avslutat kor. För att illustrera denna tolkning har uppmätningarna från 1935 digitaliserats och delats upp i två.

Medeltida salskyrka med absid

Till denna kan sannolikt endast den norra långhusmuren, kormur och absid knytas (figur 42). Det syns tydligt på murarnas riktning att de hört samman men de ligger snett i jämförelse med övriga murpartier. Möjligen hör några av gravarna hit, men de är svåra att tidsbestämma då ingen skriftlig dokumentation finns.

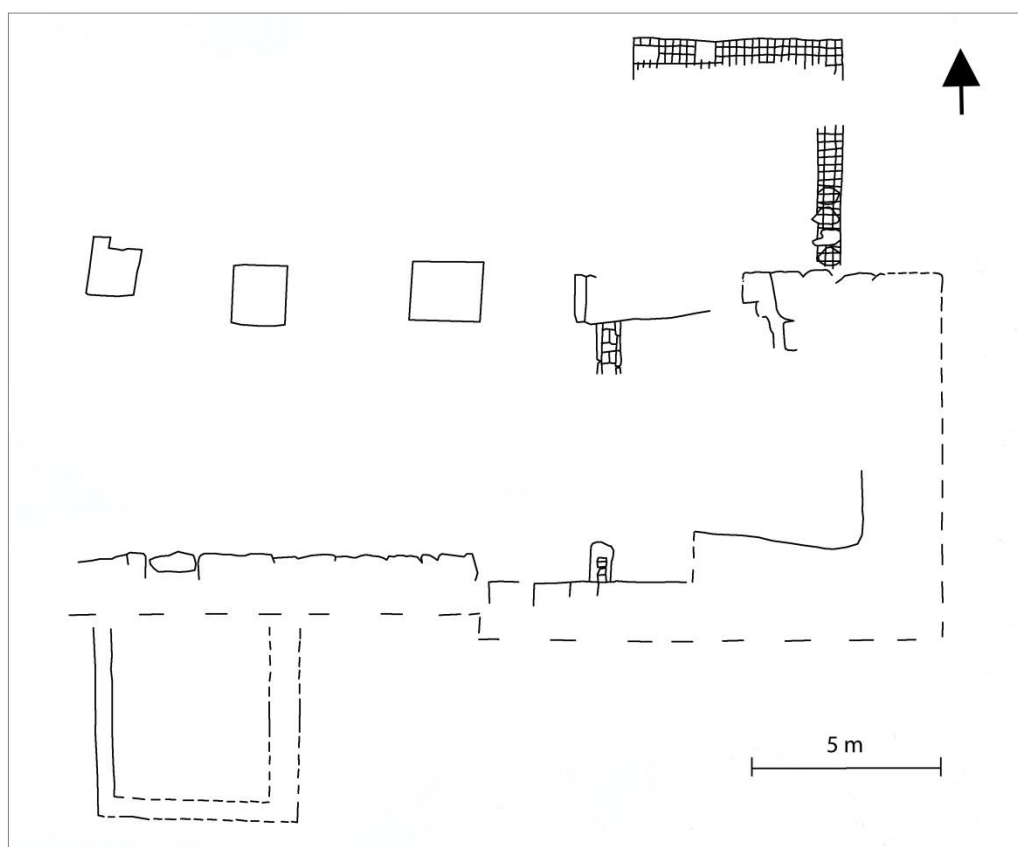
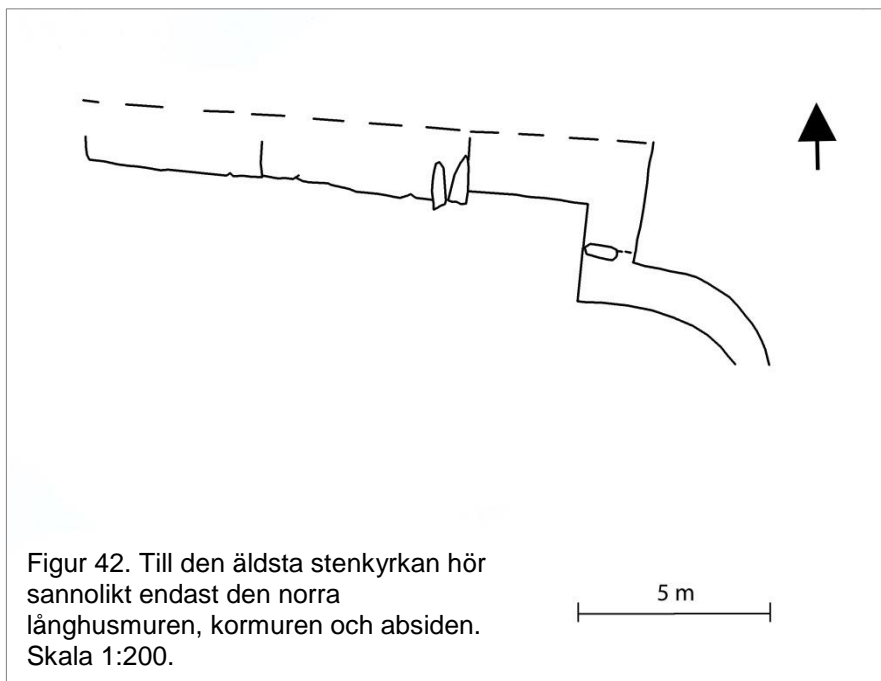
Medeltida salskyrka med rakt avslutat kor

Hit hör de övriga murpartier (figur 43). Sakristian är tydligt orienterad till ett smalare långhus vars norra långsida sannolikt legat i linje med den ”pelarrad” som finns markerad. Det kan möjligen vara så att det inte är pelare som hittats utan endast delar av långhusets norra grundmur. Detta indikeras bland annat av den ”pelare” som ligger närmast absiden, denna del är mycket längre än de övriga pelarna och är snarare en mur. Ett sådant arrangemang, med en tvåskeppig kyrka, var dessutom mycket ovanligt bland landskyrkor. På uppmätningen kan det vid första anblick te sig som om delar av denna mur ligger under absidmuren. Studerar man den noggrant syns dock att delar av muren markerats ovan absidbågen, dessa delar kan inte ha varit synliga om absidmuren täckt dem. Även korskranket är helt orienterat efter dessa kormurar. Om Norbergs tolkning skulle vara riktig innebär det att sakristian endast skulle ha uppförts med en östlig och en nordlig mur, och anslutit den äldre långhusmuren i väst. Dessutom skulle det senmedeltida koret ha varit snedställt i jämförelse med långhuset och alltså inte centrerat.

På uppmätningen syns även att koret på södra sidan varit bredare än långhuset vilket stämmer överrens med Hadorphs och Peringskiölds avbildningar (figur 2 & 3).

Vapenhusets murar är till stora delar streckade på uppmätningen vilken sannolikt innebär att man inte har haft framme dessa murar utan endast uppskattat deras läge. Hade hela vapenhuset grävts fram hade man även stött på den runstenen som nu hittats.

Då ingen skriftlig dokumentation eller fotografier har återfunnits är det dessutom svårt att veta hur arbetet gick till. Det kan mycket väl ha varit så att undersökningen och dokumentationen av murarna skett i etapper och att samtliga murpartier inte varit framme vid ett och samma tillfälle.

Figur 43. De resterande murar som dokumenterades 1935 hör sannolikt till en och samma kyrka, en senmedeltida efterföljare till absidkyrkan. Troligen har de partier som senare tolkats som pelare utgjort rester av det norra långhusets mur. Skala 1:200.

Slutord

Den undersökning som genomfördes 1935 visade att flertalet medeltida murar finns bevarade under den nuvarande kyrkan, sannolikt från två äldre förgångare. Den nu genomförda undersökningen kan konstatera att det även finns murar bevarade utanför den nuvarande kyrkan. Här har även kulturlager kunnat undersökas och dokumenteras.

Den nyfunna runstenen U 874 var ett oväntat och mycket ovanligt fynd som nu kommer kunna bidra till den runologiska och arkeologiska forskningen. Fyndet fick även stor uppmärksamhet i både tv, radio och tidningar. Nyheten spreds även utanför Sverige och uppmärksammades bland annat i den amerikanska populärvetenskapliga tidskriften *Archaeology Magazine* och den internationella nyhetsajten *International Business Times*. Ett stort intresse finns även hos allmänheten vilka nåddes både genom Upplandsmuseets sociala medier och blogg samt genom visningar på platsen för Hagby Hembygdsförening.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det vid Hagby kyrka finns välbevarade lämningar från både slutet av vikingatid, medeltid och tidigmodern tid med en stor kunskapspotential.

Administrativa uppgifter

Plats: Hagby kyrka, Hagby socken, Uppsala kommun, Uppsala län.

Fornlämningstyp: Kyrkotomt.

Undersökningstyp: Arkeologisk schaktningsövervakning och arkeologisk undersökning.

Orsak till undersökning: Komplettering av åskskydd.

Uppdragsgivare: Balingsta pastorat.

Fältarbetsperiod: 3-14/10 2016.

Upplandsmuseets projektledare: Emelie Sunding.

Upplandsmuseets diarienummer: Ar-530-2014 & Ar-687-2016 & Ar-395-2017.

Upplandsmuseets projektnummer: 8510 & 8618 & 8644.

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: 431-3652-14, 2014-06-09 & 431-6251-16, 2016-10-13 & 431-3640-17, 2017-06-02.

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv.

Fynd: Förvaras i Upplandsmuseets magasin i väntan på fyndfördelning.

Referenser

- Blent, K (red). 1997. *Vägvisare till kyrkorna i Uppsala län*. Länsstyrelsen i Uppsala län, Upplandsmuseet och Uppsala stift.
- Gräslund, A-S. 2014. En påfågel i Odensala? Några reflexioner om ikonografin på runstenarna vid Harg. I: A. Söderberg m.fl. (red) *Situne Dei*. Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi. Sigtuna museum. Vällingby.
- Norberg, R. 1969. *Hagby kyrka*. Kyrkoberskrivning. Upplands kyrkor 138. Uppsala.
- Stähle, C I, Olsson, I & Stahre, N-G (red.). 1960. *Rannsakingar efter antikviteter. Bd 1, Uppland Västmanland, Dalarna, Norrland, Finland, H. 1, Text*. Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakad.
- Vennberg, E. 1917. *Johan Hadorphs resor: Afritning af kyrkor och kyrkovapen i Uppland*. Stockholm.
- Wessén, E & Jansson, S. (red.) 1940-1943. *Sveriges runinskrifter. Upplands runinskrifter, Bd 2*. Stockholm.
- Wessén, E & Jansson, S. (red.) 1945. *Sveriges runinskrifter. Upplands runinskrifter. Bd 4*. Stockholm.
- Wessén, E & Jansson, S. (red.) 1949-1951. *Sveriges runinskrifter. Upplands runinskrifter. Bd 8*. Stockholm.
- Källström, M. 2016. *En Fot i Hagby och ett lyft för stenen*. Blogginlägg, K-blogg.
<http://www.k-blogg.se/2016/10/15/en-fot-i-hagby-och-ett-lyft-for-stenen/>

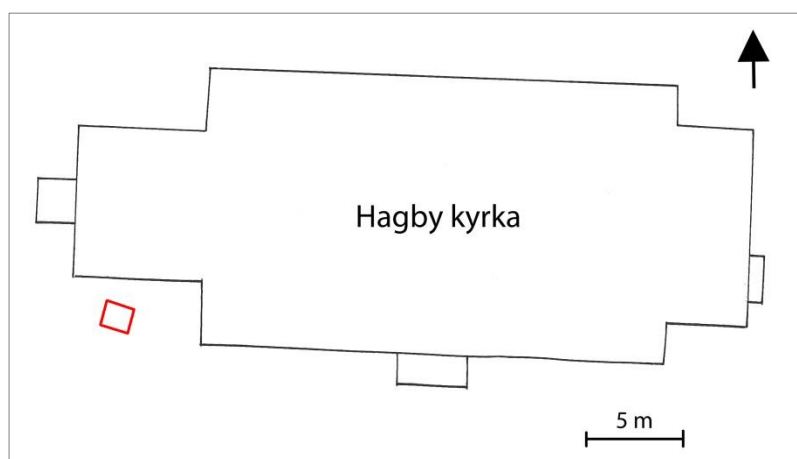
Bilagor

Bilaga 1 - Uppställning av runsten U847 och arkeologisk schaktningsövervakning

I slutet av maj 2017 genomfördes en uppställning av runstenen U 874. Beslut om runstens nya placering söder om kyrkans västtorn togs av Länsstyrelsen i samråd med Anna Ölund, Upplandsmuseet. Stenkonservator Paterik Stocklassa ansvarade för uppställningen vilket genomfördes med hjälp av grävmaskinist Hans Tranberg och arkeolog Roger Wikell. I samband med uppställningen genomförde Upplandsmuseets avdelning arkeologi en arkeologisk schaktningsövervakning då ett schakt behövde tas upp i vilket runstenen placerades. Arbetet skedde efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län (dnr 431-3640-17, beslutsdatum 2017-06-02).

Det schakt som behövde tas upp där runstenen skulle placeras fick grävas för hand. Detta gjordes av närvarande arkeolog, Emelie Sunding, med hjälp av grävmaskinisten Hans Tranberg samt Roger Wikell. Schaktet grävdes ca 1,5 x 1,3 m stort och 0,3-0,5 m djupt. Centralt i schaktet fanns på 0,5 m djup en befintlig ringledare vilket innebar att marken här till stora delar var omrörd. Denna ringledare grävdes dock inte ner inom projektet 2016 utan anslöts endast varför dess exakta sträckning inte var känt.

Överst i schaktet fanns grästorv och matjord, ca 0,1-0,2 m tjockt. Därunder fanns ett brunt siltlager med inslag av raseringsmaterial så som tegelkross, tegelbitar och mindre gråstenar. Detta lager fortsatte ned till schaktets botten på 0,3-0,5 m djup. Anledningen till att schaktbotten grävdes olika djup var att runstens bas är sned. Inga fynd gjordes vid grävningen.

Figur 44. Plan över Hagby kyrka med schaktet markerat med rött. Skala 1:400

Figur 45. Inför uppställningen av runstenen grävdes ett mindre schakt i vilket stenen skulle placeras. Schaktet grävdes helt för hand. Foto mot NÖ. Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Figur 46. Där runstenen skulle placeras låg en befintlig ringledare vilket gjorde att schaktet endast kunde grävas 0,5 m som djupast. Detta bedömdes dock vara tillräckligt. Marken där schaktet grävdes var således till stora delar omrörd. Foto mot NÖ.

När schaktet var färdiggrävt och dokumenterat förbereddes det för runstenen genom att ett lager med grus påfördes i botten. Därefter påbörjades lyftet av runstenen vilket gjordes med hjälp av hjullastaren. Runt runstenen monterades spännband som i sin tur fästes på hjullastarens gafflar. Lyftet övervakades av Paterik Stocklassa och stenens läge justerades även av honom. Vid arbetet närvarade även Magnus Källström, Runverket, som också gjorde en bedömning av runstenens läge. När runstenens placerats i rätt läge fyllde man på med sten under och runt om den för att stabilisera. Det bör nämnas att runstenen har en spricka diagonalt över bildsidan vilken uppmärksammades redan vid upptagandet i oktober 2016 men efter rengöringen i maj 2017 blev det tydligt att den är djupare än vad som först syntes.

Figur 47. Runt runstenen fästes spännband i vilka stenen sedan lyftes. Foto mot V.

Figur 48. Runstenen flyttades från förrådsbyggnaden till kyrkan med hjälp av hjullastaren. Foto mot NV.

Figur 49. Runstenen placerades ovan schaktet och spännbanden fästes på hjullastarens gafflar. Foto mot NV.

Figur 50. Runstenen lyftes varsamt och läges justerades allt eftersom av Paterik Stocklassa. Foto mot NÖ.

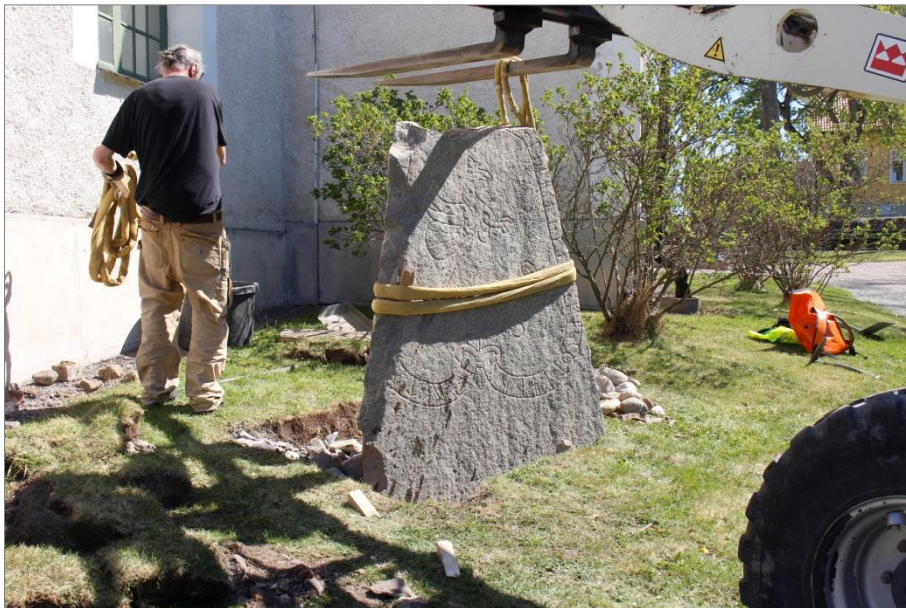
Figur 51. Runstenen lyftes stegvis och placerades i schaktet. Foto mot NÖ.

Figur 52. Pågående lyft av runstenen. Foto mot NÖ.

Figur 53. När stenen lyfts ned i schaktet började Paterik Stocklassa att fylla på med sten under och runt stenen för att stabilisera den. Foto mot N. Bengt Backlund, Upplandsmuseets

Figur 54. När runstenen stabiliserats och fått rätt placering avlägsnades spännbanden. Foto mot NÖ.

Figur 55 (t.v.). Runstenen stabiliserades med stenar och därefter med den uppgrävda jorden. Till slut lades grässvålen tillbaka på sidorna och bakom stenen. Foto mot V.
 Figur 56 (t.h.). Runstenen på sin nya plats. Foto mot Ö.

Figur 57. Runstenen U 874 på sin nya plats söder om kyrkans västtorn. Foto mot NNÖ.

Figur 58. Detaljbild på fågelfiguren på runsten U 874. Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Figur 59. Nu står runstenen U 874 strax söder om Hagby kyrkas västtorn. Fot mot ÖNÖ.

Figur 60. Hagby kyrka med runstenen U 874. Foto mot NÖ.